

Odpověď Jiří Opelík

(E*forum, 27. 09. 2017)

Týnecké listy - měsíčník obce Velký Týnec - otiskly před rokem (26, 2016, č. 10. říjen, s. 27-30) vedle ukázky z knihy **Uklizený stůl aneb Moje druhá knížka o Karlu Čapkovi (a opět s jedním přívazkem o Josefovi)** (viz E*forum 27. 7. 2016) obsáhlý rozhovor s **Jiřím Opelíkem**, který připravil **Petr Hanuška**. Připomíná mj. monografii Josef Čapek, kterou letos znovu vydala Triáda (a zachycuje ji i aktualizovaná *Bibliografie Jiřího Opelíka na našich stránkách*). - Podle aktuálního sdělení Nadace Charty 77 byla Jiřímu Opelíkovi a Jiřímu Brabcovi udělena letošní Cena Jaroslava Seiferta; převezmou ji v listopadu.

lm

Píšu o literatuře, protože musím, ale chci svým psaním sloužit lidem, kteří literaturu milují, říká Jiří Opelík

Pane docente, jste olomouckým rodákem z dob Masarykovy republiky. Jaké vzpomínky máte na město i na dobu, které od 30. let do počátku 60. let, kdy jste natrvalo odešel do Prahy, prošly tak výraznými změnami?

Jsem opravdu prvorepublikové dítě, ročník 1930, ale první republiku jsem zažil jen osm let. A po ní půl roku druhé republiky, poté šestiletí tzv. protektorátu (jak se tehdy optimisticky říkalo: „protentokrátu“), pak tři roky tzv. třetí republiky, potom čtyřicetileté panství komunistů včetně pražského jara, okupace a normalizace, nakonec listopadový převrat, a dožil jsem se i klopýtavého pokusu o obnovu demokracie. Mohu tedy mít oprávněný pocit, že mne takové pestré a dynamické dějiny během mého kratičkého „účinkování“ na světě doslova spolklly.

Člověk nesleduje dějiny pohodlně jako film v kině, nýbrž je jim vydán na pospas. A já jim byl vydán na pospas brzy, nesrovnatelně dřív než dnešní děti, jako začínající školák jsem se učil číst nejen ve škole, nýbrž i doma, na Lidových novinách, které rodiče odebírali. A v nich jsem - ještě mi nebylo ani osm! - čítal i zprávy ze zahraničí; pamatuji se zřetelně, jak jsem si právě podle četby Lidovek zapichoval do atlasu špendlíky, abych s jejich pomocí registroval pohyb na frontách španělské občanské války. Na prázdniny jsme v letech 1936-38 jezdili do kláštera v Bílé Vodě za Javorníkem, obci na hraniční čáře; v roce 1938 tam na oběd chodívali i naši strážci hranic (tuším, že z jednotek SOS) a já hltal jejich vyprávění o narůstajících konfliktech. Doma v Olomouci jsem se účastnil opakujících se bitek se stejně starými německými

chlapani v bílých podkolenkách, kteří měli jakési centrum u „červeného“ (evangelického) kostela – stříleli jsme po sobě z praků nebo ocelovými háčky (!) jen tak z gumy natažené mezi prsty. Pamatuji se také, jak jsem měl sevřené hrdlo, když jsem koncem září 1938 z okna našeho bytu přihlížel večerní demonstraci mužů pochodujících celou šíří naší Pekařské ulice a skandujících „Vojsko do zbraně!“ Proti doposud bezstarostnému a šťastnému dětství trávenému v hravě zvládané škole, v Sokole, s kamarády s mičudou, o prázdninách pobýtem u Jaderského moře, přicházel, aniž jsem to samozřejmě dovedl racionálně reflektovat, konec mírových, a tedy jaksi vypočitatelných časů bez zlých překvápek; nastával konec první republiky, která proti tomu, co mělo přijít, jako by skoro byla časem bez dějin. A mně teď ex post dochází, že tehdy jsem vlastně překročil hraniční čáru mezi dětstvím a chlapectvím.

Zůstaňme chvíličku právě v tomto hraničním časovém prostoru. Zapomeňme na velké dějiny a ponořme se do světa klukovských starostí...

Máte pravdu. Svá prvorepubliková léta jsem také – a hlavně – žil „nedějně“, prostě klukovsky, a při vědomí toho mě napadla otázka, v čem se asi můj tehdejší každodenní život nejpodstatněji lišil od všedního života dnešních městských dětí či chlapců. A tu spatřuji zásadní rozdíl ve volnosti, s jakou jsem si tehdy mohl užívat svého města. Ačkoli jsem měl velice odpovědné a starostlivé rodiče, klidně si dovolili pouštět mne samotného „do města“ už od mých – pokud si dobře pamatuji – šesti let. Když pozorují, v jaké míře se dnešní rodiče musejí starat o bezpečnost svých dětí: jak dlouho je vodí nebo vozí do školy i ze školy nebo do různých kroužků, jak přes den kontrolují jejich pohyb prostřednictvím mobilů, jak sledují, s kým se jejich děti stýkají atd., uvědomují si, že dnešním dětem je dáno žít v mnohonásobně nebezpečnějším světě, než v jakém jsem vyrůstal já. Od svých sedmi jsem chodil do školy, tzv. Macharky (pojmenované podle básníka a Masarykova přítele J. S. Machara), už sám přes celé centrum až na okraj Čechových sadů. Ještě delší trasu jsem měl do Sokola dvakrát týdně: přes obě náměstí a kolem hasičárny až do sokolovny u ramene Moravy. 16. března 1939 odpoledne, bylo mi jen osm a půl, jsem se sám vydal k Terežské bráně a rozechvěle přihlížel požáru olomoucké synagogy – vždyť jsem měl několik židovských spolužáků, kteří pak, jednoho 1. září, už s námi školní rok nezačali. Od deseti jsem se s kamarády chodíval koupat daleko za město do hejčínských luk, kudy tekla „Tichá Morava“. Sám jsem přes město chodíval několikrát týdně do centra našich klukovských her na tzv. Bažinku (nebo Bařinku?) za „červený“ kostel, za války zasypanou (dnes zastavěnou) a námi pak užívanou i k „lehkoatletickým závodům“ – místo koulí házeli jsme dlažební kostkou. Naši věděli jen rámcově, kde jsem, a nebáli se o mne, byli jsme toliko domluveni na hodině návratu. Jakých civilizačních vymožeností jsme se od té doby dožili! Ale nezaplátili jsme za to mimo jiné také ztrátou někdejšího bezpečného světa? Či také vnitřním ochuzením? Svým volným pohybem sžíval jsem se přece se svým rodným městem jinak, než jak je dopřáno dnešním dětem – a jistě nemusím vykládat, jak je taková symbióza s rodištěm niterně obohacující, jak dobrým vkladem je do rozvíjející se dětské duše.

Byl jste městské dítě. Měl jste příležitost poznat i širší okolí, třeba naši velkotýneckou

oblast?

Měl jsem odjakživa nesmírnou zálibu v zeměpisu; miloval jsem mapy všeho druhu, plány měst, atlasy, zůstalo mi to dodnes. A toužil jsem všechno to, co jsem na mapách viděl, také procestovat – možná že ta touha byla zažehnuta čtverými prázdninami strávenými u Jaderského moře už v mém předškolním věku. Paradoxně jsem však patřil ke generaci, která byla o toto potěšení po valnou část života připravena. Začalo to za války, v tom miniaturizovaném státním paskvilu, v němž se Olomouc stala hraničním městem – hranice s „rajchem“ vedla hned za Štarnovem a Radíkovem! A podle toho se miniaturizovala i má poznávací záliba a cestovatelská touha: soustředila se na město samo a jeho širší okolí. V Družině bílého racka, klubu při Mladém hlasateli, jsme si – asi deset chlapců v pubertálním věku – přímo pěstovali kult vědomostí o městě a jeho památkách, takže jsem už tehdy dobře poučil o charakteristických znacích historických stavebních slohů. A když jsem pak od svého biřmovacího kmotra přijal nejen další jméno (k Jiřímu Petrovi přibyl Robert), nýbrž jako dárek i kolo (tříčtvrteční švýcarské!), byl celý olomoucký okres můj!

Dvě okolnosti moje tehdejší bicyklové „cestovatelství“ mocně podporovaly. Naše čtyřčlenná rodina se o nedělích náruživě ráda chodila koupat a slunit na sokolské koupaliště. Ale když tam v pozdějších válečných letech neúměrně stoupl počet koupajících se německých vojáků, vyklidili jsme pole a na kolech už v neděli ráno jezdili na dvě líbezná venkovská koupaliště: ve Velkém Újezdě a především v Tršicích. Tam jsme jezdili dvěma trasami: jedna vedla kostkovanou státní silnicí přes Doloplazy, druhá prašnou silnicí přes Velký Týnec – dodnes mám v oku stoupání za touto obcí. A do Tršic jsme pak jezdili i na dovolenou a já odtud projezdil i jejich okolí na všechny strany. Samozřejmě netuším, zda ta koupaliště ještě existují – nejspíš bych hádal, že bídně zašla.

Druhým stálým podněcovatelem mého ježdění byl válečný nedostatek jídla. Za „proviantem“ se jezdilo na vesnici a my měli tu výhodu, že tatínek jako ředitel olomoucké filiálky Agrární banky měl spoustu známostí s vedoucími různých malých zemědělských podniků, které byly s bankou v kontaktu. Je jsme o nedělích navštěvovali a vždycky něco dovezli, přitom po celou zpáteční cestu ve strachu, abychom nepotkali četníky. A tak jsme na kolech jezdili do Věřovan pro mouku, do mlékáren v Bohuňovicích či ve Hvozdu u Konice (to byla trasa, kterou moje maminka jen tak tak zvládala) pro máslo či vajíčka atd. Po válce se měly naše zúžené obzory znovu rozšířit. Ale sotva jsme se rozkoukali, spustila se železná opona a došlo k nové miniaturizaci našeho žitého světa.

I přes kádrové potíže jste v letech 1950–1955 na zdejší univerzitě vystudoval češtinu a němčinu. Nakolik nové pořádky ovlivnily personální složení a hlavně tolik potřebnou svobodu projevu naší alma mater?

Chtěl jsem studovat v Praze, ale tam se se mnou po přijímacím pohovoru rozloučili s tím, že bych nejdřív měl absolvovat minimálně dvouletou brigádu na stavbě Nové

huti Klementa Gottwalda. Hned druhý den na to – domnívám se, že na bleskovou přímluvu mého bývalého třídního profesora na gymnáziu, prvorepublikového komunisty a vězně koncentračního tábora – mě však přijali na domácí, tj. olomouckou filozofickou fakultu. To jako by sám osud napravil mou dosavadní neskonanou naivitu, neinformovanost a důvěřivost, anebo přiléhavěji: hloupost. Neboť jsem se dostal na školu, na kterou ještě nestačilo dorazit velkoplošné pounorové personální „čištění“, jaké už například zkázonosně zasáhlo fakultu pražskou. Ne že by olomoučtí pounoroví mocipáni se zásahy nezačali: např. zbavili už úřadu prvního rektora obnovené univerzity, filozofa J. L. Fischera, ale aspoň ho nechali dál přednášet. Leč vynikající personální obsazení filozofické fakulty, o něž se Fischer, zamýšleje z Olomouce udělat něco jako český Oxford nebo Cambridge, postaral, dál fungovalo i v letech 1950–55, kdy jsem na fakultě studoval.

Našel jste mezi svými učiteli inspirativní vzor, k němuž jste se poté ve svém profesním životě vracel?

Absolvoval jsem odbornou větev kombinace čeština – němčina a na těchto oborech našel i své velké učitele: na bohemistice Oldřicha Králíka a na germanistice Pavla Trosta. Králík byl literární historik (a do „vítězného února“ i kritik), pro něhož nebylo problémem nalézat svá velká témata v kterémkoli historickém období českého písemnictví – bádá o václavských a vojtěšských legendách 10. a 11. století stejně suverénně jako o poezii Bezručově nebo Holanově. Byl mistrem v interpretaci textů, kterou zakládal na jejich novátorském čtení, ústícím do nečekaných závěrů a originálních koncepcí; a i když byly tyto závěry někdy sporné, vždycky byly podnětné. Rozhodně nebyl opatrníkový, svým způsobem byl dobrodruh ustavičně překonávající nejen své oponenty, nýbrž i sebe sama. Když se při své slovní argumentaci postupně dostával do varu, měnil se v sugestivního, takřka křičícího řečníka.

Trostovo pracovní pole jako by bylo nekonečné: byl doma v četných oborech lingvistiky i literární vědy a také v mnoha evropských národních literaturách. Neskutečná byla jeho znalost dosavadní sekundární literatury: kriticky vždy reflektoval vše, co se o řešeném problému napsalo. Byl mistrem kondenzovaného a konzistentního, ale přitom vůbec ne hádankovitého ne „vyprahlého“ vědního stylu; jeho články proto nepřesahovaly rozsah několika mála stránek, v některých si dokonce vystačil s několika odstavci. Nikdy nevydal žádnou knihu, jedinou, která vyšla pod jeho jménem, je posmrtný výbor z oněch krátkých příspěvků, sestavený jedním z jeho žáků. Jeho slovní projev byl však víc než neobvyklý: pomalý, plný dlouhých chrčivých pauz, to proto, že jej vlastně stylizoval jako projev psaný – natolik definitivní, že by se byl dal rovnou tisknout.

Vedle těchto dvou učenců měl jsem však i jednoho učitele kolektivního: byl jím Filologický odbor. Nebylo to organizované sdružení, šlo v podstatě o platformu umožňující kterémukoli fakulturnímu filologovi (či hostům z jiných fakult) patřičně úrovně přednést před kolegy přednášku pokud možno objevnou, a tedy znepokojivou,

inspirativní nebo provokativní, silně podněcující k následné diskusi, kterou vždy nepřekonatelně moderovala další velká osobnost fakultního sboru, klasický filolog Karel Janáček. Konaly se ty přednášky jednou měsíčně, vždy ve čtvrtek v 19:30. Těšil jsem se na ně jako malý kluk, přinášely mi dříve nepoznanou rozkoš z vynikajících poznávacích výkonů a vypěstovaly ve mně ctižádost dopracovat se jednou takové úrovně, abych i já směl ve Filologickém odboru přednášet. Ale nebylo mi dáno: odešel jsem z fakulty dřív, než jsem se o to mohl pokusit.

Vy jste několik let v Olomouci i učil. Čemu jste se věnoval a proč jste se nakonec rozhodl odejít do Prahy?

Bylo to vynucené rozhodnutí, de facto útěk před okresním výborem KSČ. Ještě před svým posledním semestrem, na podzim 1954, jsem se stal na katedře bohemistiky asistentem a začal i učit, totiž vést semináře. Přišlo mi to docela přirozené, ačkoliv jsem učit nikdy nechtěl, ostatně proto jsem také studoval onu tzv. odbornou větev, a tudíž neabsolvoval žádnou didaktiku, pedagogiku, metodiku výuky; inspiroval jsem se jen projevem svých vlastních dobrých učitelů. A protože jsem nebyl od svých posluchačů příliš věkově vzdálen, neměl jsem s nimi žádný problém, měl jsem je rád a stýkal se s nimi i po výuce; s těmi mně bližšími jsem chodíval i do kavárny nebo vinárny a s několika dokonce uzavřel celoživotní přátelství. V přituhujících politických poměrech jsem však začal mít problémy jiného druhu. Měl jsem špatný třídní původ, odmítl členství ve straně, byl považován za individualistu a začal narážet s některými svými antioficiálními literárními kritikami (a proto byl napadán i v Rudém právu, což byla hodně špatná vizitka).

Neprošel jsem proto u tzv. prověrek v roce 1958 (které se tehdy týkaly jen nestraníků) a měl být vyhozen, ale komunisté z mé vlastní katedry nakonec usmlouvali, že by mi mohla prospět převýchova přímo mezi dělnickou třídou (komisi předsedal tehda muž, který měl na KV KSČ na starost vysoké školy, a ten se příznačně jmenoval Lazar). A tak se ze mne stal na rok dělník Moravských železáren (slévárny tvárné a šedé litiny) se vším všudy: nejdřív jsem otloukal odlitky, ale fyzicky to nevydržel, nakonec jsem navázal na pec. Se všemi dvěma sty dělníky jsem žil v dobrých vztazích, jen s jedním ne: s vedoucím inženýrem, tzv. dělnickým kádrem, patřičně ideologicky indoktrinovaným. Když jsem náhodou zjistil, že si ze závodní knihovny nikdo nepůjčuje knihy, otevřel jsem si její vlastní filiálku podle vlastního výběru po šichtě rovnou v šatně, a náhle to byly desítky lidí, kteří o četbu projevovali zájem. (Dověděl jsem se, že po mém odchodu se vše vrátilo ke starému nezájmu.)

Při svém návratu na fakultu jsem však zažil šok: šéf osobního oddělení dělal, že už na fakultě nejsem zaměstnán, a já musel dokazovat, že jsem si do fabriky jen na rok „odskočil“, přikázali mi navštívit VUML (večerní univerzitu marxismu-leninismu), ač jsem znalost této nauky musel už povinně prokázat u závěrečných zkoušek (ale zašel jsem na VUML jen dvakrát), ale hlavně: vedoucí stranické skupiny mi sdělila: „Víte, stala se taková nemilá věc, okresní výbor strany odmítl ve vaší věci převzít závazek krajského výboru strany...“ - v roce, kdy jsem byl v železárnách, se totiž

změnil v republice krajský systém, Olomouc přestala být krajským městem (spadla pod Ostravu), takže to, co bylo dříve v pravomoci KV KSČ, přešlo pod pravomoc OV KSČ. A v Olomouci měla naše rodina utrum, už tatínek se coby údajný vykořisťovatelský živel musel tuším v roce 1952 soudit o nárok na penzi - ten skromný, pracovitý, šlechetný člověk, můj nedostižný životní vzor! Takže jsem věděl, že v Olomouci je se mnou konec.

Už před nástupem do slévárny jsem měl nabídku od profesora Mukařovského, abych přešel do pražského akademického Ústavu pro českou literaturu, ale já jsem si tenkrát nedovedl představit život bez studentů i bez mého pana profesora, a taky jsem se utěšoval, že aspoň ve fabrice udělám dobrou životní zkušenost a jaksi se vyzkouším. Pane bože, předpokládat, že strana dodrží slovo - za naivitu takového stupně jsem snad opravdu zasluhoval být potrestán. Tentokrát jsem však reagoval okamžitě a rozhodně: vzal jsem motorku, zajel do Brna za svým aspirantským školitelem, profesorem Hrabákem, a poprosil ho, aby u profesora Mukařovského vysondoval, zda jeho nabídka stále platí. A protože platila, podnikl jsem pak všechny kroky potřebné k tomu, abych na olomoucké fakultě skončil. Nebylo to úplně jednoduché, protože soudruzi neradi přicházeli o objekt své buzerace, ale podařilo se to. A ani v Praze to nebylo jen tak: nemohl jste tam získat stálé zaměstnání, pokud jste v Praze neměl stálé bydliště, ale nemohl jste v Praze získat stálé bydliště, pokud jste tam nebyl ve stálém pracovním poměru. Leč i z této pasti jsem nakonec vyklouzl díky tomu, že mne jeden přítel přihlásil na „bytáku“ jako řádného uživatele svého bytu (a já se díky tomu mohl také stát členem bytového družstva a kochat se nadějí na scelení rodiny).

V Praze jste svůj osud spojil s Ústavem pro českou literaturu ČSAV. Co bylo posláním této instituce, která vznikla po roce 1948 podle sovětského vzoru?

Podle sovětského vzoru inicioval Zdeněk Nejedlý v roce 1953 vznik celé ČSAV. Ústav pro českou literaturu v původní podobě fungoval už od roku 1948 (jako pandán k Ústavu pro jazyk český, založenému už za první republiky při České akademii věd a umění) a do nejedlovské Akademie byl pak začleněn. Jeho ředitelem se stal profesor Jan Mukařovský, který dosavadní osazenstvo stávajícího ústavu podstatně rozšířil o svoje nejlepší univerzitní žáky. Tak se stalo, že se ÚČL stal centrem nově se rozvíjejícího (a po Únoru zavrženého) strukturalismu. Ortodoxní komunisté v tom viděli ohrožení jedině přípustného marxismu a rozpoutali proti ÚČL kampaň. Vůbec chtěli, aby studium literatury - chápali totiž literaturu čistě ideologicky - bylo provozováno na čistě stranickém pracovišti, přímo podřízeném orgánům KSČ. Výsledkem střetu byl kompromis: ÚČL zůstal údem ČSAV, ale profesora Mukařovského v roce 1962 vystřídal na ředitelském postu osvědčený partajní ideolog Ladislav Štoll, dosavadní rektor Institutu společenských věd při ÚV KSČ. Tuhle změnu jsem v ústavu už zažil, jenže metodologickou modernizaci ústavní práce to nezastavilo a většina jeho pracovníků na svém úseku a po svém přispívala k procesům, pro které se pak ujala pojmenování zlatá šedesátá a pražské jaro.

Jakým vědeckým tématům či úkolům jste se na její půdě věnoval?

Já jsem, s výjimkou prvního roku, v němž jsem dokončoval svou kandidátskou práci, nepředkládal individuální pracovní plány, nýbrž jsem se po celou dobu svého zaměstnaneckého poměru podílel výhradně na pracích kolektivních, jaké nemohou vznikat na vysokých školách a kvůli nimž byla Akademie věd přednostně zřízena. Nejdřív jsem fungoval jako redaktor tzv. modrého slovníku (Slovník českých spisovatelů, 1964), a to jako partner vzácného člověka Rudolfa Havla, potom jsem spolupracoval na rozepsaném už IV. dílu Dějin české literatury – do týmu jsem byl kooptován náhradou za tragicky zemřelého kolegu, protože témata mu zadaná byla i mými tématy (kapitola česká próza třicátých let, Ivan Olbracht). Svazek byl dokončen v roce 1969, ale nesměl už být vydán, neboť se na něm podíleli také autoři, kteří se začátkem sedmdesátých let objevili na (oficiálně ovšem nesepsané) černé listině (svazek vyšel až v roce 1995). A po personálním zemětřesení, jež s sebou přinesla husákovská normalizace, jsem se zachránil rovněž na kolektivním slovníkovém projektu, který ve výsledku předčil původní očekávání: jako autor a redaktor monumentálního Lexikonu české literatury (4 díly v 7 svazcích, 1985–2008).

Mé čtenářské setkání s Vámi započalo knihou Nenáviděné řemeslo, v níž jste shromáždil své literárněkritické práce. Jakou úroveň podle vás měla literární kritika v 60. letech a nakolik se podílela na prohlubování svobodnějšího uměleckého projevu?

Vaše otázky mě uvádějí do rozpaků: nikoli tím, na co se ptají, nýbrž svou skrytou náročností. Vždyť kdybych na ně chtěl podle svých představ uspokojivě odpovědět, musel bych popsat několik desítek stran. A také bych některé odpovědi musel dlouho promýšlet – nemám šuple, do kterého bych jednoduše sáhl po hotové, jednou provždy ukované formulaci. Prefabrikované odpovědi jsou zkáza každého poznávání.

Literární kritika je legitimní součástí literární vědy. Mnoho jejích adeptů jí vůbec začíná a mně to připadá přirozené, kriticismus je přece přirozenou vlastností mládí. Jen zhrzení spisovatelé tvrdí, že kritikem se stává ten, kdo neuspěl jako spisovatel. Samozřejmě jsou hloupí kritici (tak jako existují hloupí spisovatelé), kteří autorům předkládají recept, kterak se měli zachovat, aby uspěli. Kritika musí být – pokud možno objektivním – poznáním autorova díla, jeho záměru, skladby a poslání, pak teprve může následovat soud ve jménu určitého pojetí života nebo umění. Kritikou začínají také ti, kdo silně prožívají svou současnost, a tedy i její literaturu; vyrovnávají se s ní, vyrovnávají se tím zprostředkovaně i se svou dobou.

Společenský proces probíhající u nás v šedesátých letech a provázený přílivem pozoruhodných nových děl velice svědčil rozmachu i rostoucí kvalitě české literární kritiky a já byl svými příspěvky v Hostu do domu, Kultuře (resp. Kulturní tvorbě), Plamenu a Literárních novinách (resp. Literárních listech a Listech) do tohoto dění stále závažnější měrou vevázán. Že si v nakladatelství Československý spisovatel vybrali k zahájení literárněkritické knihovny – spolu s šéfredaktorem Literárek Milanem Jungmannem – právě mne, poněkud oslabovalo moje permanentní pochybnosti o mé vlastní dostatečnosti, ale nezabránilo vzniku nových pochybností o mé narůstající

niterné závislosti na literárněkritickém angažmá. Neomezuje ve mně kritik nadmíru literárního historika? Chci být opravdu spíše veřejným činitelem, jímž se kritik ve vřavě literárního života nezbytně stává, nežli badatelem vyžívajícím se v tichu pracovny, knihovny, archivu? Chci dávat přednost recepci úhrnu soudobé knižní produkce s jejími vrcholy stejně jako propadlinami, anebo speciálnímu zkoumání nejlepších autorů a děl literatury minulé? Jenže zatímco jsem hledal východisko z těchto dilemat, hrnuly se dějiny a já na literárněkritickou praxi z vlastního rozhodnutí rezignoval: nemohl jsem se přece podílet na zmrzačeném literárním životě svěřeném do rukou lidí schvalujících příchod okupačních armád a poslušných rozhodnutí jedné strany, poznamenaném zostřenou cenzurou, rušením časopisů a zákazy publikování, vyprázdněným od emigrovavších tvůrců a zaplňovaném konformními nýmandy.

Z bídné současné literatury jsem se proto cele přestěhoval do velké literatury minulosti a těžiště z psaní přesunul na činnost ediční. Myslel jsem si, že v tomhle srabu už umřu. Jsem šťastný, že jsem se zmýlil. Ale ve svobodných poměrech jsem se už k literární kritice stejně jako k přednášení na vysoké škole, ač o to některé fakulty stály, nevrátil, jen jsem vyhověl přání své rodné olomoucké filozofické fakulty a v roce 1992 se na ní habilitoval svou první monografií o Josefu Čapkovi.

Čtenáři našeho měsíčníku vědí, že se ke „zlatým šedesátkám“ často vracím. Nepodléhám nějakým mylným představám, že právě tato dekáda patřila v české literatuře, resp. kultuře jako celku k nejsilnějším obdobím 20. století? Někteří literární vykladači (nechci použít funkční označení literární historikové) tvrdí, že pel z této literatury odvál čas, a to pro její přílišné spojení se společenskou realitou tehdejší doby. Mají pravdu?

Obávám se, že nejsem správný adresát takových otázek, protože sám jsem se v literatuře šedesátých let silně angažoval, vyrostl s ní a na ní, získal v jejích řadách přátele, takže se mi snadno dá vytknout, že nejsem dostatečně objektivní. Koho však její zlehčovatelé místo ní preferují? Literaturu sedmdesátých a osmdesátých let jistě ne, čili plédují pro českou literaturu napsanou po roce 1989. Nejsem žádným znalcem, ba ani soustavnějším čtenářem této literatury; zkoušel jsem to sice, ale nechytl jsem se, a nemíním si dělat násilí, když jsem literárněkritické řemeslo pověsil na hřebík a práce mám i tak nad hlavu. Ale podobně jsem notně polevil i ve znalosti současné a hojně překládané literatury světové a nemohu či neumím to napravit.

Co mne ovšem zaráží, je argument, že nějaká literatura může ztrácet body proto, že je „příliš spojena se společenskou realitou své doby“. Je to zrovna tak hloupé, jako by někdo naopak řekl, že relevantní je pouze literatura rozkrývající politické či společenské pořádky doby. To brojení proti literatuře starající se o aktuální svět je historicky vyložitelné: ozývá se v reakci na dobu nedávno minulou, předlistopadovou, která vyžadovala literaturu angažovanou, myslíc ovšem pokrytecky na angažovanost ve prospěch komunistického režimu. Se svobodou se dostavil i pochopitelný odpor k povinnosti reflektovat společenské či dokonce jen politické dění a deklarovalo se

právo na literaturu čistou. Jenže tady neplatí žádné buď - anebo. Karel Čapek, který snad literatuře rozuměl, přiznával jí pak právo „zaznamenávat hromadná hnutí a dějinné faktory našich dnů“, tak právo „být čisté a nespoutané dobou“ a reflektovat „duši a sudbu člověka“. Sám dělal obojí, napsal jak Válku s mloky, tak Hordubala. V článku Umění a mravnost pak napsal přesvědčivě: „Starejme se o to, které [dílo] je umělecky dokonalejší a hlubší, ve kterém je poznáno, zformováno a zhodnoceno víc z věčného lidství.“ A dále: „Básnictví [tím myslel tvořivou literaturu vůbec] není pastorece, nýbrž hledání a objevování. Básník není učitel, ale, jak říkala antika, vates. Jeho dílo je vidění věcí, jež jiní lidé možná budou vidět po něm. [...] Básník spolutvoří svět, v němž lidé žijí; nedává jim pouček, ale rozšiřuje a naplňuje obsahem jejich skutečnost. Za to je literatura eticky odpovědná, činí-li tuto skutečnost hlubší, moudřejší a lidsky cennější, naplňuje-li ji životem nebo papírovinou, poznáním nebo verbalismem, láskou nebo lhostejností.“

Obrátme naši pozornost od událostí v proudu času k vašim knižním pracím. Opakovaně jste se vracel k literárnímu odkazu bratří Čapků. Básník Jaroslav Seifert ve svých vzpomínkách Všecky krásy světa píše, že jeho generace si Karla vážila jako spisovatele, Josefa pak jako básníka a umělce. Jak tomu máme rozumět? Čeho si ceníte na jejich osobnostech a dílech vy?

Ono přitakání Josefu Čapkovi a zdrženlivost (ale často i odpor) vůči jeho bratru Karlovi rostlo u Seifertovy generace (tj. u autorů vstupujících do literatury na počátku dvacátých let 20. století) z rozdílu světonázorového, resp. politického: byla to generace levicová, zpočátku uhranutá komunistickou utopií, a jako takové jí Karel šel na nervy především jako vlivný žurnalista a veřejný intelektuál obhajující demokracii a první republiku a polemizující s komunismem. Umenšován proto býval i jeho význam umělecký, k čemuž Seifertova generace využívala rozdílu pocíťovanému mezi charakteristikami spisovatel a básník: básník jí byl vždycky něco víc než spisovatel - např. existují prozaici, ale jen málokterý z nich je prozaikem-básníkem, tj. tím, kdo dovede „uzříti a uslyšet [...] a domýšlet do konce, co je v nás jenom naznačeno. I najde celého člověka a celý život v tom, co je pro jiné jenom záchvěv nebo okamžik, je tak přelidněn, že to musí vysílat do světa“ (K. Čapek).

Avantgarda měla ovšem v potírání jednoho bratra druhým velkého předchůdce v kritikovi F. X. Šaldovi, který skoro celý svůj život stavěl Josefa nad Karla - viz např. citát z roku 1934: Josef Čapek byl pro něho „silný básník zcela svého vidění světa, které se vymyká formuli pragmatické a dobírá se temně hrůzných svárů, z nichž je stavěn a spájen život. [...] Vedle něho Karel Čapek spíš než básník je významný spisovatel s uvědomělým posláním civilizačním.“ Proti takovému názoru dávám za pravdu básníkovi a překladateli Josefu Palivcovi, švagrovi obou bratrů: „Oba bratři zabírali hluboko, ale byl v tom rozdíl, Josef byl z povahy člověk těžkomyslný, hlubina mu byla rodnou matkou, jeho myšlenky měly těžkou chůzi [...]. Kolikrát mi Peča připadal jakoby ještě obrostlý podmořskými chaluhami, jeho sloh měl někdy složitost hlubinné mořské vody. [...] Karel šel stejně hluboko, někdy snad hlouběji, ale nebyl tam v hlubinách doma, chodil tam na výzkumy, poznával více rozumem, kdežto Pečovi

se do toho pletl cit. [...] Mám-li na mysli básníka jako stvořitele a dotvořitele, stavím Karla hodně výš než Josefa. To, že Karel podnikal do hlubin pouze výzkumné výpravy, není mu nijak na újmu, naopak. Jeho Povětroň a Obyčejný život, to je hluboké a objevné hrábnutí do člověčiny. Myslím, že v tu dobu nebylo u nás napsáno nic silnějšího.“ Jako literární historik oceňuji u Karla Čapka nejvíc jeho epickou inteligenci, projevující se schopností najít v hornině zvolené látky žílu optimálního příběhu; jeho umění vytvořit lidovou četbu, která díky své několikastupňové přístupnosti nepotřebuje rezignovat na vlastnosti vysoké literatury; jeho schopnost být idylikem a zároveň konstruktérem úděsných vizí totalitárního světa (jak to formuloval Milan Kundera); jeho schopnost organicky integrovat do beletrie vlastní vrcholné vzdělání filozofické i estetické; jeho tvořivé zacházení s žánry žurnalistické beletrie.

U Josefa Čapka je pozoruhodné, kterak vedle svého primárního talentu výtvarného dovedl celoživotně využít i svůj „vedlejší“ talent literární nebo kterak si jakožto spisovatel dokázal uchovat svou osobitost - a někdy dokonce soupeřivou osobitost - vedle oslnivé literární kariéry svého bratra Karla. Do knižních prvotin (oba shodně 1917), tedy v době, kdy Karel pomýšlel spíše na kariéru naukovou než uměleckou, Josef-literát za svým bratrem rozhodně nezaostával, situace se radikálně změnila teprve po první světové válce. Ale ještě ve dvacátých letech šel se svým bratrem paralelně nebo dokonce pospolu (byl iniciátorem dvou společně napsaných divadelních her). Když však potom v jeho tvorbě jednoznačně převážila praxe výtvarná, vydal se úsporně na literární cestu od té Karlovy zcela odlišnou, vedoucí na pole subjektivní bezdějové úvahové prózy; jakkoli se tím ocitl na okraji soudobého českého písemnictví, působil knihami Kulhavý poutník a Psáno do mraků v jeho vývoji originálně a iniciativně.

Podrobně jste se zabýval literárním dílem Václava Řezáče či Ivana Olbrachta. Dnešní studenti nad nimi ohrnují nos, protože si zadali - třeba jako Vladislav Vančura - s komunistickou myšlenkou a praxí. Zaslouží si jejich opovržení, nebo mají striktně rozlišovat mezi občanskými postoji a uměleckým dílem?

Máme kvůli Nástupu zavrhnout Svědka? Kvůli Anně proletářce Golet v údolí? To by asi nebylo moc chytré; kdybych učil na vysoké škole, zadal bych v semináři srovnávací analýzy mezi uvedenými knihami, abych minimálně poznal, nakolik je takové „ohrnování nosu“ záležitostí předsudků, nesprávných generalizací, neznalosti, nevyspělosti, nebo zda přece jen vyplývá z nějakého poznání. A od těchto srovnávacích analýz by se pak dalo pokročit k obecnějším otázkám, např. zda či nakolik je kvalita díla v nějakém vztahu k autorovu charakteru, rozhledu, věku, naturelu atp. A jak je vůbec možno bagatelizovat Vladislava Vančuru, který kdysi ztotožňoval komunismus s moderností, ale byl také odpůrcem Gottwaldova vedení a byl za to z KSČ vyloučen, hlavně však byl držitelem jednoho z klíčů k pokladnici českého jazyka, ojedinělým experimentátorem, statečným vlastencem, zastřeleným za heydrichiády? Víím už dlouho, kým bych se rád zabýval stejně intenzivně jako dosud bratry Čapky, kdyby mi byl dán druhý život: právě texty Vančurovými.

Po celý svůj vědecký život jste se věnoval i editorské činnosti. Připravil jste nebo se podílel na mnoha svazcích jak z literárněvědné teorie, tak z básnických i prozaických textů řady našich autorů. Které vám udělaly radost? Na které jste pyšný? Ke kterým se rád vracíte?

Nevracím se k žádné, na to nemám čas, jen občas některých používám, pokud ji potřebuji k započaté práci. Nejsem ani na žádnou výjimečně pyšný; všem jsem dal maximum, jehož jsem byl v dané chvíli schopen, a každá je spojena s konkrétními vzpomínkami, např.: Tak tahle mě stála rok života, za touhle jsem jezdil do těch a těch archivů, při téhle jsem se poznal s kolegou tím a tím atd. Nemám před očima jejich seznam, ale radost, ale radost mi snad udělaly všechny, vždyť je člověk nedělá pro peníze (těch je vždycky hanebně poskrovnu).

Ale jednu výjimku přece jen udělat musím, a to u 17. svazku Souboru díla F. X. Šaldy Kritické projevy 8, 1910–1911 (Československý spisovatel, Praha 1956). Byl to – jak jsem si později silně uvědomil – svazek iniciační: jím jsem, po řadě zaškolovacích spoluúčastí (např. při edici dramát V. K. Klicpery nebo Sládkových překladů Shakespeara) vstoupil do cechu editorů, třebaže jsem tu byl jen editor „třetinový“, ten, který texty „opatřil poznámkami“. Moc jsem se tehdy naučil, i díky dvěma spolueditorům: lingvistovi Mirkovi Komárkovi (tehdy asistentovi, nakonec profesorovi), který připravil text, a Oldřichu Králíkovi (tehdy docentovi, nakonec profesorovi), který našemu pracovnímu týmu velel, staraje se o „velké linie“. A k této iniciaci mohlo dojít skrze text Šaldův, který byl tehdy mou nejobdivovanější autoritou! Touto edicí jsem zároveň, jako šestadvacetiletý mladík, pronikl do společenství uznávaných literárních historiků, kteří se také na vydávání Šaldových spisů podíleli.

Nemohu se na závěr nezeptat. Mnohý literární vědec to zkusil i na poli praktické literární tvorby. Skrývá Jiří Opelík ve svém šuplíku memoáry, povídky nebo básně?

Musím vás zklamat: nic z toho. Cele mne naplňuje poznávání dobré literatury, kterou vytvořili jiní. V mladých letech jsem tvrdil, že píšu jen pro sebe – tečka. To sice jaksi stále platí, i když bych dnes totéž vyjádřil takto: Píšu o literatuře, protože musím. Ale dnes, ve stáří, to potřebuji několika slovy doplnit: Píšu o literatuře, protože musím, ale chci svým psaním sloužit lidem, kteří literaturu milují.

Svoboda a služba se nevyklučují.

www.ipsl.cz